

Interkultúrne aspekty pragmatických markerov v slovenčine a angličtine

Augustín Sokol

Intercultural Aspects of Pragmatic Markers in Slovak and English

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 114-120

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9201-9555>

This work will serve as a basis for examining the extent to which Slovak ESL (English as a Second Language) learners are able to identify pragmatic markers and determine their function in English texts. Although linguists disagree on the definition of PMs, we will base our approach on previous research of experts such as Fraser, Neary-Sundquist, Schiffrin, Carter and McCarthy, who have focused on the study of PMs in English. We will move along the lines of reading literacy and interpretative/pragmatic competence, which we extend into the aspect of functional literacy as the ability to process pragmatic information in text. The aim of our study is to introduce a set of Slovak pragmatic markers and their English counterparts functioning as conversation turns. In this approach, counterparts (or analogs) are understood as mirror alternatives of content in the language means. An analogy means that the lexical correspondence between the terms in the mother language and second language can be assessed as adequate, even if it doesn't correspond to word-for-word translation. In terms of the participation concept, we distinguish between non-participatory and participatory discursive-illocutionary types of turns. We will also point out the link between the formal and semantic aspects of turn-constructive components and the formal-semantic aspects of pragmatic markers. It is our belief that our analysis will help to provide a framework for acquisition of PMs by Slovak ESL (English as a second language) learners. This is very important, since understanding PMs within the target language is one of the steps toward functional literacy as the ability to extract pragmatic information from text or conversation.

Keywords: intercultural communication, pragmatic marker (PM), discourse marker, conversation turn, pragmatics, analogy, participant

Úvod

Štúdia je venovaná problematike pragmatických markerov, ktoré sú neoddeliteľnou súčasťou komunikačného fondu slovenského aj anglického jazyka. Práca bude východiskom pre skúmanie otázky, do akej miery študenti angličtiny, ktorých materinským jazykom je slovenčina, sú schopní v anglických textoch identifikovať pragmatické markery a určiť ich funkciu.

Budeme sa pohybovať v termínoch čitateľskej gramotnosti a interpretačnej kompetencie, ktorú rozviníme o aspekt funkčnej gramotnosti ako schopnosti vedieť spracovať pragmatické informácie z textu. Cieľom štúdie bude uvedenie súboru slovenských pragmatických markerov a ich anglických analógov vystupujúcich v pozícii replík. V tomto prístupe sa analógy chápu ako zrkadlové alternanty obsahov jazykových prostriedkov. Analógia znamená, že lexikálne korešpondencie medzi výrazmi v materinskom aj osvojovanom jazyku možno hodnotiť ako adekvátne.

Vychádzame zo skutočnosti, že pragmatické markery tvoria integrálnu súčasť komunikačného fondu slovenského aj anglického jazyka. Táto problematika navodzuje na jednej strane otázku ich univerzálnosti, na druhej strane otázku ich kultúrnej závislosti, keďže sú to štandardizované prostriedky, ktoré sú determinované daným kultúrnym prostredím. Univerzálna povaha vyplýva zo samotnej sociálnej podstaty pragmatických markerov a zo spôsobov vyjadrovania istých sociálnych aktov. Z kulturologického hľadiska má osobitný význam ich relevantnosť vo vzťahu ku kultúrnej identite a sociálnej kultúre určujúcej štandardizácie správania a konania jednotlivcov istého jazykového spoločenstva. Ako jazykové výrazy majú fixačnú funkciu a ako výrazy komunikačného fondu majú intervenčnú funkciu, lebo aktívne zasahujú do komunikačného diania. Ide o jednotky, ktoré sú prirodzenou súčasťou komunikácie bežných aj profesionálnych používateľov jazyka.

Vymedzenie pragmatických markerov

Termín *pragmatický marker* zastrešuje skupinu takých výrazových prostriedkov, ktoré majú deiktickú podstatu: ich funkciou je odkazovať na vlastnosti kontextu¹ (porov. Schiffrin, 1987; Ivanová, 2018, s. 396). V práci budeme termíny *pragmatický marker* a *diskurzívny marker* posudzovať v hypero-hyponymickom (inkluzívnom) ponímaní, keďže *pragmatický marker* sa prednostne vzťahuje na sociálnu a interpersonálnu kohéziu, t. j. vzťah medzi hovoriacim a adresátom, typ realizovaného rečového aktu a pod., a *diskurzívny marker* sa viac týka textovej kohézie, t. j. vzťahuje sa na rôzne stratégie súvisiace s manažovaním diskurzu.

Rozsah triedy pragmatických markerov je posudzovaný v inkluzívnom a exkluzívnom aspekte: (a) inkluzívny prístup k pragmatickým markerom zaraďuje aj nie plne lexikalizované výrazy a konštrukcie typu *ak ti to neprekáža, musím zopakovať* a pod., a to preto, lebo prioritne a nezávisle od stupňa lexikalizácie disponujú procedurálnym významom; (b) exkluzívny prístup tieto jednotky a konštrukcie vzhľadom na nízky stupeň lexikalizácie k pragmatickým markerom nezaraďuje.

Pragmatické markery sú prostriedky vzťahujúce sa na propozíciu a na vyjadrovanie postojov k nej (týkajú sa ideačnej a informačnej štruktúry), na oblasť vyjadrovania ilokučných funkcií a interpersonálnu dimenziu komunikačného procesu (ide o oblasť akčnej štruktúry a participantského rámca komunikácie) a na organizáciu diskurzu (týkajú sa diskurzívnej konštrukčnej štruktúry, označujú sa preto aj ako diskurzívne markery, porov. Fraser, 1996).

Do triedy pragmatických markerov budeme zaraďovať rôzne skupiny konjunkcií, vetných adverbií, partikul, parentéz, ustrnutých vetných konštrukcií, súvetných konštrukcií s nezhodou

¹ Kontext v najširšom zmysle zahŕňa: jazykový kontext, participantov (hovoriaceho a adresáta) a ich znalosti a predpoklady, ako aj komunikačnú situáciu, t. j. miesto a čas, v ktorých sa výpoveď realizuje.

medzi formou a obsahom. Napríklad A. Knott a R. Dale (1994, s. 45) do skupiny diskurzívnych markerov zaraďujú aj frázy s vetným komplementom *it follows that; it may seem that*.

Zo **sémantického hľadiska** sú pre pragmatické markery charakteristické tieto skutočnosti:

- (i) majú minimalizovaný alebo žiadny propozičný obsah;
- (ii) nezasahujú pravdivostnú hodnotu výpovede a neprispievajú k propozičnému obsahu; môžu byť preto z výpovede, do ktorej sú vložené, odstránené bez toho, aby sa zmenila platnosť jej propozičného obsahu;

- (iii) význam pragmatických markerov je procedurálny, nie konceptuálny.

Zo **syntaktického hľadiska** sa pragmatické markery vyznačujú tým, že:

- (i) nie sú súčasťou propozície výpovede, to znamená, že fungujú ako tzv. propozičné satelity výpovede, ku ktorej sú pripojené;

- (ii) zaujímajú pozíciu na syntaktickej periférii výpovede: typicky sa uplatňujú na ľavej alebo pravej periférii výpovede.

Z **funkčného hľadiska** sú pre pragmatické markery charakteristické tieto skutočnosti:

- (i) polyfunkčnosť pragmatických markerov, čo znamená, že v závislosti od kontextu môžu plniť celé spektrum sémanticko-pragmatických funkcií;

- (ii) procedurálna funkcia, čo znamená, že ide o jednotky, ktoré adresátovi poskytujú inštrukciu o tom, ako je propozícia konceptualizovaná a konštruovaná;

- (iii) indexujúca funkcia, čo znamená ukazovanie na jednotlivé komponenty aktuálnej komunikačnej situácie, diskurzu, resp. kontextu v najširšom zmysle;

- (iv) metalingvistická funkcia, čo znamená, že pragmatické markery sa nevzťahujú na mimojazykovú realitu, ale referujú na interpersonálne vzťahy medzi participantmi, na kognitívny procesy, na vzťahy v texte a pod.).

Z **translačného hľadiska** sa konštatuje, že postulovanie vhodného prekladateľského ekvivalentu sťažujú tieto skutočnosti: nereferenčnosť (pragmatické markery plnia interpersonálne, resp. textové funkcie), nepropozičnosť (pragmatické markery nie sú súčasťou propozícií), vysoká miera polyfunkčnosti a kontextovej závislosti pragmatických markerov. Pre vzťahy medzi ekvivalentmi je typické čiastočné, nie úplné prekrývanie významov a pragmatických funkcií. Pragmatické markery nie sú vždy prekladané doslovne, ale prostredníctvom celého diapazónu výrazov a konštrukcií, a tiež sa často pri preklade vynechávajú.

V slovenskej jazykovede sa problematike pragmatických markerov doposiaľ nevenovala osobitná pozornosť. Cílený výklad týchto výrazov sa objavil v článku M. Ivanovej (2018) v súvislosti s opisom a interpretáciou slovenských prekladových ekvivalentov anglického výrazu *fair enough*, ktoré extrahovala z anglicko-slovenského paralelného korpusu. Identifikovala tieto slovenské prekladové ekvivalenty: (1) vyjadrujúce ilokučnú funkciu súhlasu: *Áno. – Dobre. – Fajn.*; (2) vyjadrujúce metajazykový komentár: *Znie to logicky. – To stačí.*; (3) vyjadrujúce hodnotiaci vzťah k propozícii: *To je rozumné. – To je férové/fér.*; (4) vyjadrujúce interakčné komentáre: *Chápeť. – To verím. – To som rád.*; (5) vyjadrujúce modálne postoje: *To je pravda. – To je fakt. – Môže byť.*; (6) vyjadrujúce diskurzívnu organizáciu: *Takže čestne. – Ale prosím.*; (7) v interogatívnych štruktúrach: *Súhlasíte? – Platí? – Je to namieste?*

V príspevku sa pokúsime zmapovať repertoár pragmatických markerov vo funkcii replík, v ktorých sa výrazne reflektuje ich schopnosť aktivovať príslušný ilokučný scenár. Uplatňujeme diskurzívno-kognitívny prístup s cieľom identifikácie repertoáru pragmatických markerov

s indikátorom jadrového významu permissivnosti. Materiálové východisko tvoria doklady zo Slovensko-anglického paralelného korpusu 4.0 (beletria) sk, verzia (par-sken-fic-4.0-sk).

Pragmatické markery vystupujúce vo funkcii replík

V texte, podobne ako vo face-to-face komunikácii, je replika úsek v dialógu, ktorým participant prispievajú k organizačnej, obsahovej aj formálnej výstavbe rozhovoru. Ako bezprostredná odpoveď je súčasťou scenára rozhovoru. Formát repliky má podobu jednočlenných, dvojčlenných viet alebo súvetí, ktoré produkujú striedajúci sa hovoriaci. Kľúčovou vlastnosťou replík je sukcesivita a pozícia. Sukcesivita vyplýva zo súvislého charakteru dialógu, mechanizmu striedania replík a anticipácie, či bude replika ukončená. Pozícia vyplýva z organizácie replík a vzťahuje sa na miesto repliky v scenári rozhovoru.

Repliky sú projektované rôznymi prostriedkami: (a) pragmatickými (interakčnými), (b) sémantickými a (c) syntaktickými (napr. ukončenie alebo pokračovanie výpovede, ktorá môže, ale nemusí tvoriť jednu repliku – fakticky je to repliková konštrukčná jednotka,² ktorou môže byť slovo, slovná konštrukcia, klauza, veta, súvetie).³ Repliky sa vyznačujú kontextovou zapojenosťou, ktorá ovplyvňuje ich eliptickú podobu prechádzajúcu až do formátu ustrnulých vetných konštrukcií.

Repliky súhlasného a nesúhlasného postoja hovoriaceho prezentujú reagentný permissívny postoj hovoriaceho. Súhlasnými replikami hovoriaci potvrdzuje správnosť vlastného uvažovania, správnosť uvažovania komunikačného partnera, resp. pozitívne hodnotenie komunikačnej udalosti. Nesúhlasné repliky sú akoby opakom súhlasných replík. Ako vidieť, pre ďalší výklad je dôležitý faktor participantstva. Z pohľadu konceptu participantstva budeme rozlišovať neparticipantské a participantské diskurzívno-ilokučné typy replík.

Neparticipantské repliky vyjadrujú:

- (i) afirmatívny postoj: *Áno. – Dobre. – Hej. – Fajn. – Oukej. – Samozrejme. – Prirodzene. – Určite.; Yes. – Good. – All right. – Fair enough. – Right. – Of course. – Naturally. – Certainly;*
- (ii) zdôraznený afirmatívny postoj: *Áno, áno. – Áno, fajn.; Yes, yes. – Yeah, yeah. – Yes, fine;*
- (iii) zoslabený afirmatívny postoj, resp. neochotný súhlas (hovoriaci signalizuje potlačenie vlastných subjektívnych postojov v prospech objektívnej možnosti, resp. nutnosti podmienujúcich vyjadrenie súhlasu): *No dobre. – No veď áno. – No veď hej. – Tak dobre. – Dobre teda. – Veď dobre. – Dobre aj tak. – Nuž dobre. – No tak dobre. – Nuž tak dobre. – Tak fajn. – V poriadku. – Vcelku dobre. – Môže byť. – Ale áno. – Snáď áno.; Oh well. – All right. – All right then. – Fair enough. – Well, good, then. – Right. – Good. – Fine. – Sounds good. – Maybe;*
- (iv) afektívny afirmatívny postoj (cieľom takýchto výpovedí nie je vyjadriť pochvalu komunikačnému partnerovi, ale zosilnený súhlas s jeho konštatovaním, resp. návrhom): *Výborne! – Super! – Fantastické! – Senzačné! – To je bomba!; Excellent! – Splendid! – Perfect! – Cool! – Fantastic! – Great! – Sensational!;*
- (v) relativizovaný afirmatívny postoj (relativizácia sa dosahuje inkorporovaním relativizačných partikul, resp. adverbií): *Así áno. – Hádám áno.; Probably. – Maybe it is;*

² Termín *repliková konštrukčná jednotka* zaviedli H. Sacks – E. A. Schegloff – G. Jefferson (1974).

³ V priamej dialogickej komunikácii replika je sprevádzaná prozodickými a neverbálnymi prostriedkami, napríklad mimikou, gestami, pohľadmi, pohybmi a pod.

(vi) súhlas spojený s potvrdzujúcim postojom (pragmatické markery referujú na udalosť vyjadrenú propozíciou tým, že ju hodnotia): *Veru áno. – To je pravda. – To je fakt. – To je dobre. – To je múdre. – Je to tak. – To sedí. – Presne tak.; Oh, yes. – Oh, aye. – Yes, indeed. – That's true. – That's right. – That's correct. – Right. – That's good. – That's so. – True enough. – That's good enough. – Exactly.;*

(vii) súhlas spojený s rezignáciou (hovoriaci prezentuje rezignáciu na predchádzajúcu neochotu vyjadriť sa): *Nuž hej. – Nuž áno. – No dobre. – Nuž čo. – Prečo nie. – Na tom nezáleží. – Nič sa nedá robiť. – Nevadí.; Well, yes. – Why, yes. – Oh, well. – Could be. – Why not. – Never mind. – It doesn't matter. – Nothing doing. – It can't be helped. – No matter. – That's okay.;*

(viii) súhlas spojený s rektifikáciou vlastného postoja: *Nie. Vlastne áno.; No. Well, yes.;*

(ix) výzva na vyjadrenie súhlasu: *Platí?; All right?;*

(x) odmietavý postoj (hovoriaci signalizuje, že názor komunikačného partnera nie je v zhode s jeho normami, čo predpokladá jeho vyjadrenie nesúhlasu): *Nie.; No.;*

(xi) zdôraznený nesúhlasný postoj (hovoriaci využíva repetíciu výrazu alebo lexikálne negátory): *Nie, nie. – Vôbec nie. – Nie, isteže nie. – Samozrejme, že nie. – V žiadnom prípade. – V nijakom prípade.; No, no. – Not at all. – No, of course not. – Of course not. – No way. – Absolutely not. – No chance.;*

(xii) zoslabený nesúhlasný postoj (hovoriaci signalizuje, že je na základe vyjadreného axiologického postoja ochotný zrušiť prípadné epistemické prekážky, ktoré by mu bránili vo vyjadrení súhlasu): *Ani nie. – Možno nie.; Not really. – Not exactly. – Maybe not.;*

(xiii) afektívny odmietavý postoj: *Otrasné! – To je otrasné! – Strašné! – To je strašné! – Prišerné! – To je prišerné! – Blbosť! – To je blbosť! – Hlúposť! – To je hlúposť! – Taká hlúposť! – Hlúposti!; Terrible! – This is terrible! – It was nasty. – Awful! – This is awful. – Horrible! – It's horrible. – Nonsense! – Rubbish!;*

(xiv) istotno-odmietavý postoj: *Asi nie. – Hádam len nie. – Vari len nie!; Probably not. – Perhaps not.;*

(xv) nesúhlas spojený s potvrdzujúcim postojom: *Veru nie. – To určite nie. – Pravdaže nie. – To teda nie. – A to zasa nie. – Určite nie. – Isteže nie. – Akoby nie. – Jasné, že nie.; No, indeed. – No, certainly not. – Definitely not. – Of course not. – Assuredly not. – Certainly not.;*

(xvi) nesúhlas spojený s rezignáciou: *Nuž nie. – Ale nie. – No nie.; Well, no. – But no.;*

(xvii) nesúhlas spojený s rektifikáciou vlastného postoja: *Áno. Vlastne nie.; Yes. Well, no.*

Participantské repliky rozlišujú aspekt hovoriaceho a aspekt adresáta. Aspekt hovoriaceho sa reflektuje v replikách vyjadrujúcich:

(i) afirmatívny postoj (súhlas s komunikačným partnerom sa tu vyjadruje na základe kognitívnych predpokladov na vyjadrenie súhlasu a aj na základe pozitívneho emočného hodnotenia): *Súhlasím. – Chápem. – Rozumiem. – Som rád. – Teším sa. – To som rád.; I agree. – I guess so. – I see. – I understand. – I'm glad. – I'm pleased.;*

(ii) zoslabený afirmatívny postoj (hovoriaci vyjadruje kognitívnu akceptáciu obsahu propozície komunikačného partnera spravidla ako dôsledok persuázie): *Nemám nič proti tomu. – Nie som proti. – Nemám námietky. – Nenamietam.; I quite agree. – I have no objections. – I wouldn't mind. – Okay by me.;*

(iii) istotno-afirmatívny postoj (hovoriaci signalizuje preberanie zodpovednosti za jeho prípadný súhlas s názorom komunikačného partnera): *Povedzme, že áno. – Dajme tomu.; I suppose. – Fine, I'd play along.;*

(iv) akceptačný postoj (hovoriaci signalizuje, že výpoveď jeho komunikačného partnera je preňho dostatočná na utvorenie si názoru a prípadné vyjadrenie súhlasu, resp. nesúhlasu): *Beriem na vedomie. – To beriem. – Beriem. – To mi stačí.; I say all right. – That's enough for me – I've seen enough.*;

(v) nesúhlasný postoj (hovoriaci signalizuje rozpor medzi maximou kvality a maximou zdvorilosti): *Nesúhlasím.; I doubt it.*;

(vi) odmietavý postoj: *Som proti. – Som zásadne proti. – Rozhodne sme proti.; I don't believe this.*;

(vii) istotno-negatívny postoj (hovoriaci nevie presne, čo má povedať, a nakoniec povie to, čo považuje za najlepšiu formuláciu): *Povedzme, že nie. – Myslím, že nie.; I think not. – I don't think so.*

Aspekt adresáta sa tematizuje ako prijatie názoru komunikačného partnera, čo odráža úsilie hovoriaceho zachovať „sociálny zmier“ medzi ním a adresátom. Reflektuje sa v replikách vyjadrujúcich:

(i) stotožnenie sa s názorom komunikačného partnera (ide o výrazy, ktorými hovoriaci vyjadruje epistemické stotožnenie sa s komunikačným partnerom): *Máte pravdu. – Áno, máte pravdu. – Máte svätú pravdu. – Áno, uhádli ste.; You're right. – You're quite right.*;

(ii) pozitívne hodnotenie komunikačného partnera: *Ste veľmi milý. – Pekné od vás.; You're very kind. – You are too kind. – You are most kind. – You're very sweet. – You're very nice. – That's very kind of you. – Awfully good of you.*;

(iii) istotno-afirmatívny postoj (rezignácia na vlastný postoj): *Nech je po vašom.; Have it your way. – Have it your own way.*;

(iv) istotno-afirmatívny postoj (s preferenciou kognitívnych a volitívnych postojov komunikačného partnera, t. j. súhlas ako konverzačná preferencia): *Ako myslíš. – Ako povieš. – Ako chceš.; Whatever you say. – Anything you say. – Whatever you want. – As you say. – As you wish. – As you will. – Suit yourself.*;

(v) nestotožnenie sa s názorom komunikačného partnera (hovoriaci signalizuje, že existujú nejaké prekážky, ktoré mu bránia vo vyslovení súhlasu s názormi adresáta): *Nemáte pravdu. – Nie, nemáte pravdu.; You're not right. – You're wrong.*;

(vi) výzva na vyjadrenie súhlasu: *Súhlasíš?; Do you agree? – You agree? – You all right with that? – Would that be okay with you? – You mind?*

Repliky súhlasného aj nesúhlasného postoja hovoriaceho sa realizujú v prosociálnych kontextoch. Reflektujú sociálne vzťahy, ktoré sú kritériom (resp. ukazovateľom) sociálnej kompetencie a sociálne kompetentného verbálneho konania hovoriaceho.

Záver

V príspevku sme sa pokúsili o načrtnutie repertoáru pragmatických markerov vo funkcii replík. Je to jeden z krokov v zameraní sa na funkčnú gramotnosť ako schopnosť vedieť spracovávať pragmatické informácie z textu. Funkčná gramotnosť je súčasťou čitateľskej gramotnosti vychádzajúcej z interpretačnej kompetencie a troch aspektov porozumenia – kognitívneho, sebaprojekčného a pragmatického. Je teda založená na akomsi induktívno-deduktívnom mechanizme, ktorý sa opiera o nadobudnuté poznatky o konvenčných významoch a ich sebaprojekčnom prežívaní (Soóky, 2020, s. 351).

Repertoár pragmatických markerov s jadrovým významom permissívnosti sme identifikovali na pozadí ich uplatnenia vo funkcii replík, v ktorej nadobúdajú podobu tzv. replikovej konštrukčnej jednotky. Z pohľadu konceptu participanstva sme rozlišovali neparticipantské a participantské diskurzívno-ilokučné typy replík. Poukázali sme na súvislosť medzi formálno-sémantickou stránkou replikovej konštrukčnej jednotky (ktorou môže byť slovo, slovná konštrukcia, klauza, veta, súvetie) a formálno-sémantickou stránkou pragmatických markerov.

LITERATÚRA

- FRASER, Bruce. 1996. Pragmatic Markers. *Pragmatics*, 1996, roč. 6, č. 2, s. 167 – 190. ISSN 1018-2101.
- IVANOVÁ, Martina. 2018. Pragmatický marker *fair enough* a jeho prekladové ekvivalenty v anglicko-slovenskom paralelnom korpuse. *Jazykovedný časopis*, 2018, roč. 69, č. 3, s. 395 – 414. ISSN 0021-5597.
- KNOTT, Alistair – DALE, Robert. 1994. Using linguistic Phenomena to motivate a set of coherence relations. *Discourse Processes*, 1994, roč. 18, s. 35 – 62. ISSN 0163-853X.
- SACKS, Harvey – SCHEGLOFF, Emanuel A. – JEFFERSON, Gail. 1974. A Simplest Systematics for the Organization of Turn-taking in Conversation. *Language*, 1974, roč. 50, č. 4, s. 696 – 735.
- SCHIFFRIN, Deborah. 1987. *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. ISBN 978-0-521-35718-0.
- SOKOLOVÁ, Jana. 2022. *Hovoriaci v pragmaticko-sémantických a komunikačných súvislostiach*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2022. ISBN 978-80-558-1750-7.
- SOÓKY, Roman. 2020. Ako (ne)testujeme čítanie s porozumením – čitateľská gramotnosť na pozadí interpretačnej kompetencie. *Slovenská reč*, 2020, roč. 85, č. 3, s. 338 – 360. ISSN 0037-6981.

.....

Mgr. Augustín Sokol, PhD.
 Stredná odborná škola veterinárna
 Drážovská 14
 950 12 Nitra
 Slovenská republika
 stinkoskl@gmail.com